

ADATTÁR.

ARANY JÁNOS ÉS GYULAI PÁL ELSŐ TALÁLKOZÁSA.

A *Pesti Napló* 1851-ik évi folyamának júl. 4-ik és 5-iki számaiban egy névtelen tárczacikkre bukkantam, melynek czíme: *Néhány nap Erdélyben*. A cikkben leginkább megragadta figyelmemet Arany János otthonának s egyéniségének rajza, valamint 1851-ik évi költői terveinek vázlata. Az értékes adatoknak becsét fokozta az útirajzban nyilatkozó éles megfigyelő tehetség, nemes érzésvilág s nagy előadó művészet.

A cikkíró saját vallomása szerint három évi távollét után igyekezett szülőföldjére, Erdélybe, s ábrándos rajongással emlékezett meg a bérczek és erdők vidékéről, »hol annyi virág és annyi sirhalom, annyi dicsőség és annyi nyomor, annyi szépség és annyi bánat«. Mindez azt a gondolatot ébresztette bennem, hogy az útirajz Gyulai Pál benyomásait őrizte meg számunkra.

Sejtelmemet támogatták az útirajzban a feldúlt szülőföld szeretetének megható kitörései, többek közt e költői ellentét: »A viszontlátás öröme helyett az emlék fájalmát érzém.« Ez az eszme közeli rokonságot mutatott Gyulainak *Erdély határán* című költeményével, mely 1851-ben a *Nagyenyedi Album*ban jelent meg. Teljesen kétségtelenné tette Gyulai szerzőségét az, hogy az útirajznak Arany és Petőfi viszonyára vonatkozó része majdnem szó szerint előfordul Gyulainak *Petőfi Sándor és a lyrai költészet* című tanulmányában.¹

A tárczacikkben leírt szalontai látogatás Gyulainak első találkozására volt Arany Jánossal. Ezt árulja el Gyulai azzal a kijelentéssel, hogy olyannak találta Aranyt, milyennek képzelte. A találkozás a cikk szerint 1851 májusában történt. Határozottabb időpontot nyerünk abból az adatból, hogy Gyulai, miután Szalontától búcsút vett s másfél nap múlva túljárt a Királyhágón, mindenütt látta azokat a diadalíveket, melyekkel

¹ Gyulai Pál: *Kritikai dolgozatok*. 1908. 46. 1.

az erdélyi községek Schwarzenberg herceg altábornagyot fogadták. Mint-hogy a *Pesti Naplónak* 364-ik száma szerint Schwarzenberg herceg május 19-én érkezett Kolozsvárra, Gyulai Pál is e nap táján időzhetett Szalontán.

Az útirajz, a találkozás emléke, egyaránt jellemző Aranyra és Gyulaira. Mily tiszteletreméltó Arany egyéniségének egyszerű, nyugodt fensége! Mennyire illik hozzá a Toldi-trilógiának nagyarányú terve s benne a már itt jelzett tragikum! Arany komoly nyugalmanak ellentéte Gyulai mozgékony-sága, de ez nem az idegesség nyugtalan-sága, hanem kedélygazdagság s biztos ítélő tehetség. Mily törhetetlen hit nyilatkozik abban a jóslatban, hogy a magyar irodalom nem volt, hanem lesz!

Gyulai Pál cikkének az a része, mely az Arany János otthonában eltöltött napot írja le, következő.

* * *

Dél előtt érkeztem Szalontára s lakása után kérdezősködém. Egy alacsony kis házhoz vezettek. Mindjárt eszembe jutott, hogy erről írhatta:

Se nem pincze, se nem bolt,
Csizmadiaműhely volt.

De a fehérre meszelt fal, csinos udvar, barátságos szoba, hol mindenütt gondos női kezek nyoma látszott, a nyugodt házigazda, derült gazdaasszony, vidám gyermekek sejtették, hogy a vén fa, mely a lak fölé védelmezőn terjeszkedik, több kincset rejt, mint sok palota büszke boltívei.

Szívesen fogadott s maga vágván számomra dohányt, pipával kínált meg. Ő egyszerű és csöndes ember, milyennek képzeltem. E nyugalmas homlok, e mély csöndes tűzű szem tudodra adják, hogy nem szenvedélyes és ragyogó lyricus áll előtted, de komoly epicus, ki fönséges nyugalmban Jupiterként uralkodik az Olympon. És családi köréről reáismerhetsz azon magyar életre, ép, egészséges alakokra, melyeket műveiben annyi eredetiséggel rajzol.

Sok mindenről beszéltünk. Elmondá, hogy már nem jegyző, gazdálkodik és irogat, panaszkodott, hogy bútorai- és könyveinek nagy része a forradalom alatt elveszett. Én könyves-asztalához léptem s néhány angol könyvet nyitottam föl. Nagy előszere-ttel s reám nézve igen tanulságosan beszélt az angol költőkről, aztán mintha restellené, hogy tudóskodik s én oly figyelemmel hallgatom, más tárgyra tért.

Később Petőfi jöven szóba, tudakolá: mit tudok róla. Én elmondám, mit tudhattam, s egy régibb barátja után még első ifjúságából is említék egyetmást.¹ Ő megindulva hallgatta s még szívesebb lőn hozzám. Érdekes látvány lehetett e két férfiú együtt, kiket a különböző természet és ugyanegy hírkoszorus pálya daczára is szoros és tartós barátság fűzött össze. Mily engedékenyen hajolhatott meg e nemesszívű, de ingerlékeny és viharos, e lángeszű, de szertelen, becsszomjas jellem Arany nyugodt kedélye előtt, ki gyöngéit kímélte, roppant tehetségét bámulta s hibáit nem bálványozá

¹ Gyulai itt Pákh Albertre gondolhatott.

Mint szerethette ő pályatársát, ki azon napokban, midőn minden lap »Toldi« magasztalásával volt tele, és sokan, hogy ingereljék, párhuzamba tették vele, ki inkább lyricus volt, levelet ír hozzá, melyben csüggedezve mondja, hogy a költői pályáról alkalmasint visszavonul, mert meg nem felelhet a nagy várakozásnak. Petőfi tudta, hogy ez őszinte szó, mert Arany színlelni nem tud, s eszébe juthattak költő ellenségei, kik megvetéssel szólnak róla, gőggel néznek le rá s fáradhatatlan dicsértetik magokat. Talán itt a kulcs, mely megnyitja a titkot, miért maradt egész végig Aranynak hő tisztelője, tartós barátja, ő, ki maga fölött semmi ambíciót nem túrt s ingerlékeny hevében sok gyöngéd viszonyt széttépett, mit maga is sajnált, csak megbánni szégyelte.

Petőfi művei nemsoká új kiadásban jelennek meg. Szükség, hogy egy avatott kéz írja meg életét s egy szenvedély nélküli ítész mutassa be. O érdekes és sok tekintetben félreismert jellem, ő nagy költő, ki korszakot alkotott, s a szellemkincs, mit hátrahagyott, méltó, hogy becsüljék. A közönség olvasta ugyan műveit, de nem volt iránta tisztelettel, talentumos fiúnak mondá, de bolond, faragatlan betyárnak tartotta, az ítéset fölfedezé ugyan némi hibáit, de kellően és pártatlanul soha sem fogta föl, míg néhány barátja szelleme helyett hiúságának tömjénezett. A közönség megadta már az elégtételt: salonban és kunyhóban egyaránt éneklik dalait. De az irodalom egy tekintélyes része mégis ignorálja. Csak a multra, csak addig néz, meddig ő hatott, s nem akarja észrevenni, hogy mellette egy ifjú irodalom nőtt fel, melynek egyik legnagyobb s fájdalom, korán elveszett¹ hőse nagy jövődőhöz nyitott utat, mert a magyar irodalom nem volt, hanem lesz. Ideje, hogy előlépjen. Ha följegyezte Petőfi tévedéseit, magán-élete bizarságát, ingerletszülte hiú kifakadásait, jegyezze föl nemes érzéseit, nagy törekvését és szent hagyományát is, s tűzze fel örök zöld koszorúját ama hideg homlokra, melyet, míg élt, csak félig nyílóval díszített, legtöbbször pedig megrúgott.

Amazt csak magamban gondolám, ezt megmondám neki is. Ő semmit sem szolt reá, csak azt fájlalta, hogy Petőfiről, mint halottról kell beszél-nünk, többé nem ír hozzá kedélyes leveleket, sem meg nem látogatja, hogy fölvidítsa egyhangú óráit és játszodják gyermekeivel.

Nem folytatva tovább e szomorú tárgyat, kérdém: készen-e már Toldinak második része? Elmondá, hogy a nyár folytán a harmadik rész is kész lesz, mert összesen három részből fog állani; Toldi az ifjú, mi már a közönség kezén van, Toldi a férfiú és Toldi az öreg, mit ezután veend, ha a kiadók is úgy akarják.

Kérésemre mindkét részből töredékeket olvasott föl. E töredékek is sejtették az egész nagyszerűségét. A közönséget épen úgy meg fogja lepni, mint az első rész, s új oldalról ismeri meg Aranyt. Itt az epikai erő magasabb fokon jelen meg, mint az első részben, mely inkább költői beszély, s az idylli képek és kedélyes jelenetek mellett ott áll a tragikum is. És e jellemelek, ez úgy szólva drámailag élő egyének: Lajos, a nagy,

¹ A *Pesti Napló* szerkesztője e helyhez csillag alatt a következő megjegyzést fűzte: »Mások ellenben erősen hiszik, hogy Petőfi él.«

népszerű király, anyja a büszke és szomorú királyné, Rozgonyi a falusi nemes, a második gyermekké lett Bencze, Toldi kedvese s maga Toldi, e leghűbb képe a régi magyarnak, minő képek: a királyi ebéd, Bencze furcsaságai, a vitézi játék, Toldi búcsuja: lovam megnyergelve, lábam a kengyelbe stb. . . .

Mégis e művet, ha a könyvkiadó társulat meg nem veszi, a könyv-árusok mellőzni fogják, mert mint ő maga mondá, »Murány ostroma« a forradalom előtt néhány nappal jelenvén meg, nem nagy keletnek örülhete, s így talán bizalmok csökkent. Különben leginkább szeretné, ha a ponyván kaphatna híre, akkor nagy és állandó közönsége lenne, s mi legtöbb, maga a nép.

Fájt, hogy már alkonyban búcsuznom kelle, de hijába távoztam el, az úton még mindig előttem állott az alacsony kis ház, még mind beszélgetett velem szíves gazdája. S különös, velök társalkodva, nem azt éreztem, mit éreznem kellett volna, méltó bosszankodást, hogy egy oly jeles magyar költő ily kedvetlen anyagi viszonyok közt él, hanem azon méla eszme ringatózott kedélyemen: vajjon a franczia és angol írók, kiket egész világ olvas, palotákban laknak, fény és bőség közt élnek, látva e boldog családot, e nyugodt férfiút, e vidám gyermekeket, nem irigyelnék-e sorsát, egy magyar költő sorsát, ki kunyhóban lakik, egypár száz embernek ír és szükséget lát.

* * *

Gyulai Pál 1851-ben Teleki Domokos gróf titkára volt s Szalontáról is a gróf kocsiján folytathatta útját Erdélybe. Ez utazásra vonatkozhatik Teleki Domokos gróf egyik régi gazdatisztjének visszaemlékezése. E szerint Gyulai, mikor Erdély határához ért, alig bírt érzelmeivel, meglassította a kocsi haladását, kigombolta mellényét s tele tüdővel szívta magába a friss hegyi levegőt. Ez erdélyi benyomásoknak költői emléke az *Erdély határá*n című költemény.

PAPP FERENCZ.

BESSENYEI GYÖRGY LEVELEZÉSÉHEZ.

Az alább közölt négy, eddig kiadatlan levél Bessenyei rövid, két évig sem tartó ref. főconsistoriumi titkársága idejéből (1773—1775) való. Az I-ső számú válasz Bessenyeinek az egyes egyházkerületekhez küldött ama bemutatkozó levelére, a melyben mint titkár körvonalozta állásával járó teendőit s ajánlotta magát az egyházkerületek szeretetébe és kegyességébe, s a melyet Révész Imre adott ki az általa szerkesztett Magyar prot. egyházi és iskolai Figyelmező 1873-iki (IV-ik) évfolyamának 46—47 lapjain, a tiszántúli egyházkerülethez küldött példány alapján. A II-ik sz. levél, mely tulajdonképen Beleznay Miklós ref. főgondnoknak Szathmáry Király Györgyhöz írott leveléből, mint annak melléklete került elő, a czeglédi, pénzért dispenzáló pap ügyéről szól. A III-ik és IV-ik sz. levelet tartalma magyarázza.